

СОЦІАЛЬНА ЕКСКЛЮЗІЯ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ В СУЧАСНОМУ МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Статтю присвячено аналізу соціальної ексклюзії осіб похилого віку: причин, наслідків, шляхів подолання даного процесу в сучасному українському суспільстві. Виявлено фізіологічні, психологічні, соціальні зміни, які притаманні людям похилого та старечого віку. У зв'язку з цими трансформаціями, соціальна ексклюзія має ряд особливостей. Розглядаються підходи до вивчення ексклюзії як соціально-психологічного феномена: економічний, соціологічний, політико-правовий, психологічний, міждисциплінарний. Звертається увага на неоднозначність визначення цього феномену, розглядається динаміка змістового наповнення поняття «ексклюзія». Виявлені явища, які супроводжують ексклюзію, або мають про-яв як її певні аспекти. Виділені соціо-географічні характеристики ексклюзії.

Ключові слова: *старіння населення, особа похилого віку, ексклюзія, інклюзія, ситуація та стан соціальної ексклюзії, вікова сегрегація, геронтофобія, ейджизм, соціальна деривація, міське середовище.*

Постановка наукової проблеми.

Однією з основних проблем, що хвилюють у даний час всі без винятку країни світу, є постаріння населення. З одного боку, старіння – це демографічний процес; з іншого – він має глибокі соціально-економічні наслідки, усвідомлення яких викликає необхідність перегляду ролі «зрілого» віку в розвитку сучасного суспільства.

Трансформація соціально-економічних умов життя в Україні, поляризація доходів привела до глибокої диференціації українського суспільства і тяжко відбилася на стані практично усіх груп і верств населення, в не останню чергу на людях похилого та старечого віку, які виявилися постраждалою і практично не захищеною категорією. В таких умовах проблема соціальної ексклюзії літніх осіб набуває особливу важливість. Напрацювання теоретичного матеріалу, проведення досліджень у цій галузі є необхідною роботою для вивчення причин соціальної ексклюзії, що дозволить мінімізувати або нівелювати можливі негативні наслідки цього процесу та приймати цілеспрямовані заходи щодо залучення людей похилого віку в життєдіяльність суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Концепція соціальної ексклюзії, що стала широко поширеною у другій половині ХХ ст. в Західній Європі, сьогодні вельми активно обговорюється як в соціально-політичних, так і в наукових соціологічних та психологічних дискусіях.

Ексклюзія, як об'єкт наукового дослідження, має багато аспектів, які зачіпають різні сторони життя: так, наукові розробки Ф. М. Бородкіна присвячені аналізу соціальної ексклюзії та пошуку нових підходів до її подолання; В. С. Біскуп приділяє увагу інституційним та особистісним вимірам кар'єрної ексклюзії; І. М. Донкан наголошує інвалідізацію в якості основи соціальної ексклюзії; Д. М. Наклонов розглядає формування економічного механізму соціального захисту інвалідів; О. І. Рассказова вважає соціальну ексклюзію як наслідок стигматизації; Ю. В. Савельєв розрізняє соціальне включення та ексклюзію як форми взаємодії в суспільстві; О. Фудрига аналізує ексклюзію в культурному просторі, зокрема в дослідженні феномену гомосексуальності; В. Р. Шмідт пропагує міждисциплінарний підхід до проблеми соціальної ексклюзії. Феномен ексклюзії вивчали також Є. А. Дем'янов, В. І. Добренькова, З. В. Калутіна, Л. В. Корель, А. І. Кравченко, Д. Б. Мохов, Ш. Рамон, Н. Є. Тихонова, Л. М. Шипіцина, Є. Ярьська-Смирнова.

Ексклюзія – це об'єктивно існуюче явище, яке присутнє завжди, навіть в соціально, політично та економічно розвинених країнах. В сучасних суспільствах неминучою є вікова інклюдія, в тому числі й ексклюзія літніх осіб.

В цьому плані інтерес представляють роботи тих дослідників, які розглядають особливості ексклюзії саме людей похилого віку: виокремлюють соціально-економічні аспекти ексклюзії, розробляють моделі її виміру, аналізують проблеми жителів великих міст; виявляють шляхи надання їм соціальних послуг: Ч. Лендрі, С. Г. Максимова, Д. А. Неваєвої, О. Є. Ноянзіної, С. В. Пирогова, Д. І. Сапонова, В. Р. Шмідта, Д. К. Щеглової тощо.

Логіка вивчення проблеми потребує аналізу тих вікових змін, які мають прояв у літньої людини та детермінують виникнення ексклюзії. Різні аспекти розвитку особистості в цей період розглядали: А. Адлер, І. Д. Бех, Є. І. Головаха, Е. Еріксон, О. В. Краснова; О. Г. Лідерс, С. Д. Максименко, М. Л. Смульсон, О. В. Хухлаєва, У. Шайї, В. Д. Шапіро, К. Юнг та ін.

За результатами досліджень варто відзначити збереження актуальності проблеми складного соціального становища осіб старших вікових груп, позначаючи нерозвиненість і закритість ринку праці, відсутність інститутів ресоціалізації, дорожнечу системи охорони здоров'я, неадаптованість інфраструктури регіону; не систематичність форм допомоги або незначність наданої підтримки. Ситуація

ускладнюється особистими принципами і якостями літніх осіб. Дані факти підтверджують необхідність продовження вивчення особливостей соціальної ексклюзії осіб похилого віку.

Мета статті.

Спираючись на публікації, присвячені феномену соціальної ексклюзії, зокрема у відношенні до осіб похилого віку, розглянути причини, умови, наслідки, шляхи подолання ексклюзії, а також виявити специфіку прояву цього явища в межах сучасного міста.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Термін «соціальна ексклюзія» увійшов в широке вживання відносно недавно, однак сьогодні подолання соціальної ексклюзії стає невід'ємною частиною соціальної політики ЄС. До цього часу відносяться серйозні теоретичні спроби дати цьому терміну вичерпне визначення, встановити можливі наслідки соціальної ексклюзії, визначити набір ключових індикаторів ексклюзії, розробити оптимальні способи подолання цього стану.

Ф. М. Бородкін вказує, що даний термін, за свідченням Ч. Гора, вперше став використовуватися в 1974 році у Франції для позначення соціально незахищених категорій населення. Йдеться про розумово і фізіологічно залежних, схильних до суїциду, самотніх батьків, інвалідів похилого віку, маргіналів, дітей-сиріт, делінквентів, асоціальних осіб та інших «невдах» [1].

Сам термін зараз має кілька значень, залежно від сфери, до якої він може відноситися. Ексклюзія (від лат. *exclusio*) – це виключення; тоді соціальна ексклюзія - виключення людини з суспільства. Д. А. Неваєва зазначає, що думки дослідників з інтерпретації цього поняття розрізняються. Одні вважають, що поняття соціальної ексклюзії є новим визначенням для вже досліджуваних проблем (бідність, нерівність і т. п.). Інші звертають увагу, що ексклюзія (як наукове поняття) вказує на нові аспекти тих же проблем, розширюючи їх в плані семантики. Більшість вчених підкреслюють, що термін «соціальна ексклюзія» є значно ширшим, бо включає в себе не тільки низький соціальний стан, невисокий рівень доходу соціальних груп, а й обмеженість, недолік [9].

В цілому під терміном «соціальна ексклюзія» розуміються концепції, процеси, ситуації та стани. В сучасному світі найбільш повне втілення різних підходів [1; 13] до опису ексклюзії отримало в таких явищах, як:

- ✓ стратифікація - виділення груп (класів) людей, що відрізняються рівнем доходу і доступом до можливостей реалізувати свої права [13];
- ✓ сегрегація – відділення (в соціальному, економічному, географічному сенсах) групи людей, характеристики яких (національність, вік, стать, стан здоров'я, поведінка і т. д.) не відповідають

встановленим стандартам життя в суспільстві [13]. Різновидом є вікова сегрегація – окреме, ізольоване життя і діяльність дітей та дорослих у сучасному суспільстві [2, с. 246];

- ✓ ейджизм – явище, що існує в різних громадських проявах і передбачає дискримінацію за віковою ознакою; негативне ставлення до представників інших поколінь, що відбивається на якості їхнього життя у суспільстві [2, с. 249]. Окремою формою ейджизму є геронтофобія – форма дискримінації, що виражається в неприязні до старих осіб, нав'язливому страху, боязні спілкування з ними, боязні старості [2, с. 247].

Одним з перших в розумінні ексклюзії і шляхів інклюзії склався економічний підхід, згідно якому провідною причиною ексклюзії визначалася бідність. Але відомо, що соціальна ізоляція не обов'язково буває обумовлена виключно бідністю. Сучасний економічний підхід до проблеми соціальної ексклюзії ґрунтується на оцінці трудових доходів людини, точніше на тому, що одні види ексклюзії тісніше пов'язані з рівнем доходу, ніж інші [13].

Соціологічний підхід висуває сукупність показників, за якими може бути визначений факт ексклюзії. До таких критеріїв, насамперед, відносять якість життя, різноманіття зв'язків у соціальному оточенні, ресурси й обмеження, які характеризують ситуацію людини. За визначенням Європейської комісії (2004), соціальна ексклюзія – це процес витіснення людини на периферію суспільного життя і позбавлення можливості повноцінно брати участь в ній внаслідок бідності, нестачі базових компетенцій або дискримінації [12, с. 84].

Останнім часом одним з найпоширеніших став психологічний підхід до проблеми ексклюзії, який фокусується на проблемі упередження і стереотипів ставлення до Іншого. Ф. М. Бородкін вважає, що без розрізнення «своїх» і «чужих», без надання тих чи інших переваг «своїм» перед «чужими» не зміг би розвинутися і вид *homo sapiens*. В основі ексклюзії лежать ідентифікація та здатність виділення «чужих» по якихось ознаках [1]. Те саме можна сказати і до залучення «своїх» в спільні дії, тобто до феномену інклюзії.

На тлі вираженої ексклюзії відбувається і «входження в старість».

Протягом останніх десятиріч у світі спостерігається постаріння населення – демографічна старість, зумовлена зростанням абсолютного і відносного числа людей похилого віку в загальній структурі населення [2, с. 255]. Про це свідчать факти, представлені Департаментом з економічних та соціальних питань Секретаріату ООН та Державної служби статистики України:

- 1) чисельність населення в світі у 2017 році досягла 7,5 млрд. осіб [8];

- 2) з 2010 по 2015 роки середня тривалість життя зросла з 67 до 70 років;
- 3) у 2015 році 12% жителів планети були старше 60 років. Цей показник щорічно збільшується на 3,26%, що свідчить про зростання темпів старіння [3];
- 4) в Україні на початку 2016 року кількість осіб старше 60 років становило 22,1% від загальної чисельності населення, старше 65 років – 15,9%. У 2017 році цей показник істотно не змінився. Коefіцієнт пенсійного навантаження (відношення чисельності населення вище працездатного віку до чисельності працездатного населення) в Україні становить 21,8 % [8].

Разом з тим відмічається щорічне скорочення загальної чисельності населення України. Враховуючи, що населення України на початок 2016 року складало 42 617 345 осіб, а наприкінці року – 42 462 218 осіб, порічний приріст склав 0,36% зі знаком «мінус». Очікувана тривалість життя складає 68,6 років, що нижче середньої очікуваної тривалості життя у світі - близько 71 року [8].

Особливість еволюції вікової структури населення України полягає в тому, що в умовах високої смертності дорослого населення її піраміда старіє тільки «знизу» – внаслідок зниження народжуваності, на відміну від країн Заходу, де відбувається старіння «зверху» в результаті зниження смертності. Даний демографічний процес має глибокі соціальні та економічні наслідки, які сьогодні ставлять ряд абсолютно нових завдань перед вченими і практиками.

Період старості часто називають геронтогенезом (грец. *geron* - стара людина і *genesis* - походження). Згідно класифікації Всесвітньої організації Охорони здоров'я похилий вік людей триває з 60 до 74 років, з 75 до 89 років – старечий вік, а з 90 років і старше люди вважаються довгожителами. На практиці людьми похилого віку вважають тих, які вийшли на пенсію.

Вивчення феномену старіння потребує комплексного підходу до аналізу морфофункціональних та психологічних змін, пов'язаних з віком. Ці зміни відбиваються на розумовій і фізичній працездатності, пам'яті, емоціях, складних поведінкових реакціях і інших сторонах життєдіяльності [2; 5]. Літні - це дуже різні люди. Серед них є здорові і хворі; ті, хто проживає в родинях, і самотні; задоволені життям і зневірені в житті.

Відповідно до світової практики Д. І. Сапоновим та А. А. Смолькіним виділено чотири основні виміри, за якими ексклюзія літніх може розвиватися незалежно: сім'я, соціальне оточення, робота, соціальна активність [12]. Ці параметри, вважаємо, можна співвіднести з цінностями людей старшого покоління. Сьогодні у них домінують матеріальне благополуччя і спілкування (більш важливими є контакти з друзями чи сусідами), а робота на виробництві розташо-

ується вже на периферії шкали цінностей. Незмінно значущими залишилися вічні цінності: сім'я, діти, здоров'я [5]. Це пов'язано із загальною культурною життєдіяльністю в Україні і відповідає реальній обстановці.

Ситуація в Україні відрізняється від гуманітарного контексту в інших країнах, адже з-за конфлікту на сході України постраждала велика кількість людей похилого віку, які в даний час потребують допомоги. В зонах активних бойових дій, в тому числі в «сірій зоні» уздовж лінії зіткнення, найбільш вразливою категорією вважаються люди з інвалідністю, діти та літні люди.

Об'єднання економічного і соціологічного підходу дозволило встановити, що найбільш високий ризик ексклюзії присутній у великих містах, населення яких перевищує 100 тис. [9]. Мегаполіс - складне структурне утворення. С. В. Пирогов виділяє ряд особливостей сприйняття міського середовища: 1) континуальність середовища - протяжність у просторі; 2) процесуальність, що передбачає певну динаміку розгортання в часі подій, які наповнюють середовище; 3) реляційність, коли середовище визначає і супроводжує формування міжособистісних і соціальних відносин; 4) інтенціональність, коли середовище стає культурною, комунікативною, духовною та матеріальною конструкцією простору, яка формує певні типи поведінки; 5) інтерпретативність, коли середовищу надаються певні значення, смисли [11].

Феноменологічні особливості сприйняття середовища обумовлюються не тільки об'єктивними факторами і процесами, а й тим, як суб'єкти оцінюють середовище і події, які відбуваються в ньому. На жаль, відбувається психологічна дискримінація, коли сам факт віку виводить похилих людей в розряд «неперспективних» членів суспільства, що особливо характерно для процесу урбанізації. Поза містом людина має можливість займатися сільськогосподарською діяльністю і оцінювати свій фізичний стан і соціальну значущість тільки за результатами праці. У великих містах люди похилого віку часто втрачають роботу, доходи, повагу, значимість і виявляються в ізоляції. Більш того, нелогічна поведінка в мегаполісах притаманна більш молодому поколінню, але традиційно поведінка молодшого в порівнянні зі старшим матиме більше виправдання в громадській свідомості [7]. На думку українських дослідників С. Оксамитної та В. Хмелько, таке відторгнення характеризується нестачею участі у таких сферах як споживання, оплачувана праця, освіта, а також участі у певних формах соціальної взаємодії та підтримки. Динаміку міжособистісного соціального відторгнення в Україні автори дослідження охарактеризували як достатньо несприятливу [10, с.77].

Виникає питання: «Як повинна змінитися організація соціальної сфери, щоб стати фактором інклюзії, а не ексклюзії?».

В дусі теоретичного осмислення форм інклюзії слід виділити концепцію «активного старіння» (active ageing), що описує орієнтацію на посилення участі та інтеграції людей похилого віку в суспільство. Показовим прикладом можуть служити інноваційні проекти з облаштування міського середовища, які наводить Ч. Лендрі в книзі «Креативне місто» [6]:

1. Виховання громадянськості через зв'язок поколінь (Нью-Йорк, США). Протягом більш ніж десяти років розвивається програма «Старші діляться мистецтвом» (Eiders Share the Arts), яка пов'язує культури і покоління. Один з проектів «Навіщо голосувати?» (Why Vote?), був здійснений спільно силами учнів Бруклінської церковно-приходської школи та членами клубу людей похилого віку. Вони склали музичну п'єсу про контрасти в історії боротьби за виборче право. Зміст п'єси, базувався на справжніх історіях, які були почерпнуті з автентичних джерел і обговорювалися всіма учасниками проекту.

В іншому проекті різні спільноти Брукліна вибирали зі своїх лав людей похилого віку для групи «Перлини мудрості» (Pearls of Wisdom). «Перлини» влаштовують великі тури по Нью-Йорку, збирають і розповідають історії. В одній зі своїх акцій вони попросили літніх людей і підлітків намалювати карту свого району, виділяючи на неї місця, які мають велике значення: для одних це виявилася поліклініка, для інших - магазин відео або школа. Потім обговорили результати, додали до карти ті зміни, які їм хотілося бачити. Згодом вони використовували цю карту, щоб домогтися відповідних змін [6, с. 58].

2. «Бабуся напрокат»: відновлення зв'язку поколінь шляхом використання вільного часу пенсіонерів (Берлін, Німеччина). Зайняті жінки можуть викликати «бабусь і дідусів», які менш ніж за 3 євро на годину, а часто і безкоштовно, посидять з їхніми дітьми. У літніх людей в результаті з'являються нові смисли життя, а перевантажені роботою батьки знайшли нове рішення проблеми високої вартості послуг нянь і гувернерів для своїх дітей. [6, с. 74].

3. Люди похилого віку охороняють здоров'я бідняків (Маніла, Філіппіни). В рамках проекту «Коаліція послуг, що надаються людям похилого віку» (Coalition of Services of the Elderly), кожна громада скватерів Маніли висунула зі своїх лав дві літні людини на посади «громадських геронтологів». Лікарі навчили їх навичкам першої допомоги та профілактики захворюваності. Озброєні докторською валізкою, громадські геронтологи працюють в якості цінних та недорогих посередників між професійними медиками і скептично налаштованими по відношенню до медицини скватерами. Вони підтримують і розвивають свої навички, а члени їх громад стали більш здоровими [6, с. 111].

Спільним у цих проектах є залучення літніх осіб в соціальну, творчу активність через зміну установки по відношенню до них з традиційної, при якій люди похилого віку сприймаються як тягар і об'єкт матеріальної допомоги, на нову, яка бачить в літніх потенціал і ресурс для облаштування життя.

Система державних заходів в Україні, спрямованих на поліпшення соціально-економічного становища осіб похилого та старечого віку на сьогоднішній момент не відображує цілісного конструкту, є скоріше комплексом окремих заходів і програм, які останнім часом, з огляду на досить об'єктивні причини, не отримують достатньої фінансової підтримки держави. Проблеми літніх людей рідка з'являються на порядку денному у великих містах. На тлі такої ситуації, не зайво відмітити, що у місті Маріуполі досить ефективно здійснюється комплекс заходів з метою підвищення якості життя осіб похилого та старечого віку, які передбачають матеріальну підтримку, надання медичної та психологічної допомоги й активне залучення літніх людей у соціальну активність. В якості приклада можна привести діяльність територіальних центрів соціального обслуговування, які функціонують у всіх районах міста та обслуговують вже 4417 мешканців міста та віддалених селищ (за станом на 01.03.2017 р.). На базі центрів у 2017 році заплановано відкриття ще двох сервісів, окрім тих, що вже діють; відпрацьовується план заходів, реалізація якого дозволить полегшити доступ осіб похилого віку до соціально значимих об'єктів міста [4].

Очевидно, місто буде брати на себе (і, сподіваємося, візьме) створення та реалізацію ще багатьох інноваційних проектів, які будуть містити інклюзивні заходи, спрямовані на вирішення актуальних проблем жителів похилого віку, у тому числі інвалідів, переселенців з окупованих територій, що буде сприяти залученню людей літнього віку у суспільство. Але ключові питання подолання соціальної ексклюзії вимагають і законодавчих рішень на державному рівні.

Висновки і перспективи подальшого дослідження.

Таким чином, прямі соціальні фактори ексклюзії визначаються дією багатьох взаємопов'язаних і взаємозалежних соціально-економічних, соціально-політичних і соціокультурних процесів і явищ. Побудова дієвої політики в області управління інклюзією має спиратися на усвідомлення макро- та мікро-соціальних передумов виникнення тих чи інших агентів ексклюзії та інклюзії, адекватну оцінку ефектів їх впливу, і, отже, комплексному багаторівневому підході до управління. Вихідним положенням повинно стати розуміння вкладу та визначення ролі всіх соціальних інститутів у формуванні інклюзії, тобто вибір системної парадигми управління цим процесом.

Вважаємо, що основними напрямками подальшого дослідження є більш детальне вивчення ексклюзії як стану і як процесу (в теоретичному плані), розробка програм на державному рівні, а також створення проектів органами місцевого самоврядування, спрямованих назустріч людям похилого віку, з метою їх супроводу та створення сприятливих умов для повноцінного життя цих людей в окремому регіоні і в цілому по країні.

Список використаних джерел

1. Бородкин Ф. М. Социальные эксклюзии / Ф. М. Бородкин // Социологический журнал. – 2000. – № 3/4. – С. 5-17.
2. Дзюба Т. М. Психологія дорослості з основами геронтопсихології. Навчальний посібник / Т. М. Дзюба, О. Г. Коваленко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. – 264 с.
3. Доклад Департамента по экономическим и социальным вопросам Секретариата ООН: 10 важных фактов о демографической ситуации в мире [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.bakertilly.ua/ru/news/id921>
4. Інформація про роботу з жителями старшого покоління в м. Маріуполі. / Офіційний сайт Маріупольської міської ради. – Режим доступу: <http://marsovet.org.ua/>.
5. Краснова О. В. Социальная психология старости: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / О. В. Краснова, А. Г. Лидерс. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 288 с.
6. Лэндри Ч. Креативный город / Ч. Лэндри, пер. с англ. В. Гнедовского, М. Хрустальной. – М.: Классика - XXI век, 2011. – 399 с.
7. Максимова С. Г. Социальная эксклюзия лиц старших возрастных групп: социально-экономические аспекты / С. Г. Максимова, О. Е. Ноянзина, М. М. Максимова, Д. К. Щеглова // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. – 2015. – № 5 (127). – С. 180-181.
8. Население Украины 2017. Численность населения Украины [Электронный ресурс] / Департамент по экономическим и социальным вопросам ООН: Отдел народонаселения. – Режим доступа: countrymeters.info/ru/ukraine.
9. Неваева Д. А. Особенности социальной эксклюзии лиц пожилого возраста / Д. А. Неваева // Вестник Кемеровского государственного университета. – Выпуск № 2 (58) / том 2 / 2014. – С. 141-146.
10. Оксамитная С. Социальная эксклюзия в Украине на начальной стадии реставрации капитализма / С. Оксамитная, В. Хмелько // Социология, теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 3. – С. 66-77.
11. Пирогов С. В. Социология города / С. В. Пирогов. – М.: Новый учебник, 2004. – 208 с.
12. Сапонов Д. И. Социальная эксклюзия пожилых: к разработке модели измерения / Д. И. Сапонов, А. А. Смолькин // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2012. - № 5. – С. 81-94.

13. Шмидт В. Р. Междисциплинарный подход к проблеме социальной эксклюзии / В. Р. Шмидт // Журнал исследований социальной политики. – 2004. – Т. 2. - № 4. – С. 547-566.

Транслітераційний переклад списку використаних джерел

1. Borodkin F. M. Sotsialnye eksklyuzii / F. M. Borodkin // Sotsiologicheskii zhurnal. – 2000. – № 3/4. – С. 5-17.
2. Dziuba T. M. Psykholohiia doroslosti z osnovamy herontopsykholohii. Navchalnyi posibnyk / T. M. Dziuba, O. H. Kovalenko. – K.: Vydavnychiy Dim «Slovo», 2013. – 264 s.
3. Doklad Departamenta po ekonomicheskim i sotsialnym voprosam Sekretariata OON: 10 vaznykh faktov o demograficheskoy situatsii v mire [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupa: <http://www.bakertilly.ua/ru/news/id921>.
4. Informatsiia pro robotu z zhyteliamy starshoho pokolinnia v m. Mariupoli. / Ofitsiyni sait Mariupolskoi miskoi rady. – Rezhym dostupu: <http://marsovet.org.ua/>.
5. Krasnova O. V. Sotsialnaya psikhologiya starosti: ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeniy / O. V. Krasnova, A. G. Liders. – M.: Izdatelskiy tsentr «Akademiya», 2002. – 288 s.
6. Lendri Ch. Kreativnyy gorod / Ch. Lendri, per. s angl. V. Gnedovskogo, M. Khrustalevoy. – M.: Klassika - XXI vek, 2011. – 399 s.
7. Maksimova S. G. Sotsialnaya eksklyuziya lits starshikh vozrastnykh grupp: sotsialno-ekonomicheskie aspekty / S. G. Maksimova, O. Ye. Noyanzina, M. M. Maksimova, D. K. Shcheglova // Vestnik Altayskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta. – 2015. – № 5 (127). – С. 180-181.
8. Naselenie Ukrainy 2017. Chislennost naseleniya Ukrainy [Elektronnyy resurs] / Departament po ekonomicheskim i sotsialnym voprosam OON: Otdel narodonaselennya. – Rezhim dostupa: countrymeters.info/ru/ukraine
9. Nevaeva D. A. Osobennosti sotsialnoy eksklyuzii lits pozhilogo vozrasta / D. A. Nevaeva // Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta. – Vypusk № 2 (58) / tom 2 / 2014. – С. 141-146.
10. Oksamitnaya S. Sotsialnaya eksklyuziya v Ukraine na nachalnoy stadii restavratsii kapitalizma / S. Oksamitnaya, V. Khmelko // Sotsiologiya, teoriya, metody, marketing. – 2004. – № 3. – С. 66-77.
11. Pirogov S. V. Sotsiologiya goroda / S. V. Pirogov. – M.: Novyy uchebnyk, 2004. – 208 s.
12. Saponov D. I. Sotsialnaya eksklyuziya pozhilykh: k razrabotke modeli izmereniya / D. I. Saponov, A. A. Smolkin // Monitoring obshchestvennogo mneniya: ekonomicheskie i sotsialnye peremeny. – 2012. - № 5. – С. 81-94.
13. Shmidt V. R. Mezhdistsiplinarnyy podkhod k probleme sotsialnoy eksklyuzii / V. R. Shmidt // Zhurnal issledovaniy sotsialnoy politiki. – 2004. – Т. 2. - № 4. – С. 547-566.

Генералова Е. М. Социальная эксклюзия лиц пожилого возраста в современной городской среде

Статья посвящена анализу социальной эксклюзии лиц пожилого возраста: причин, последствий, путей преодоления данного процесса в современном украинском обществе. Выявлены физиологические, психологические, социальные изменения, которые присущи пожилым людям и лицам старческого возраста. В связи с этими трансформациями, социальная эксклюзия имеет ряд особенностей. Рассматриваются подходы к изучению эксклюзии как социально-психологического феномена: экономический, социологический, политико-правовой, психологический, междисциплинарный. Обращается внимание на неоднозначность определения данного феномена, рассматривается динамика смыслового наполнения понятия «эксклюзия». Обнаружены явления, которые либо сопровождают эксклюзию, либо проявляются как некоторые её аспекты. Выделены социо-географические характеристики эксклюзии.

Ключевые слова: *старение населения, лицо преклонного возраста, эксклюзия, инклюзия, ситуация и состояние социальной эксклюзии, возрастная сегрегация, геронтофобия, эйджизм, социальная депривация, городская среда*

Generalova O. Social exclusion of elderly people in contemporary urban environment

The article is devoted to the analysis of social exclusion of the elderly: causes, consequences, ways of overcoming of this process in the modern Ukrainian society. It gives the statistical data telling about common demographic trend of increasing number of elderly people in the world, including Ukraine. Physiological, psychological, and social changes that are inherent to the elderly are identified. In connection with these transformations, social exclusion has a number of features. The article examines approaches to the study of exclusion as a socio-psychological phenomenon: economic, sociological, political, legal, psychological and interdisciplinary. It draws attention to the ambiguity of the definition of the phenomenon, examines the dynamics of the semantic filling of the concept “exclusion”. Analysis of publications in the field of studies on different aspects of exclusion and inclusion allowed us to detect phenomena that accompany or exclusion or manifest itself as its constituent aspects: age segregation, gerontophobia, ageism, social deprivation. Also socio-geographic characteristics of exclusion are highlighted; the fact is stated that the highest risk of exclusion is present in big cities. In this regard, the features of living in a large city, the problems associated with the phenomenon of exclusion and self-exclusive of elderly are discussed. Formulated tasks aimed at the development of positive attitudes towards elderly people (inclusion).

Keywords: *the ageing of the population, elderly person, exclusion, inclusion, situation and state of social exclusion, age segregation, gerontophobia, ageism, social deprivation, urban environment.*